

ISSN
2547-989X

Sinop Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

Araştırma Makalesi

Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8
(Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Özel Sayısı), 482-503

Geliş Tarihi: 12.11.2024 Kabul Tarihi: 24.12.2024

Yayın: 2024 Yayın Tarihi: 31.12.2024

<https://doi.org/10.30561/sinopusd.1583713>

<https://dergipark.org.tr/sinopusd>

19. YÜZYILDA GELENEKSEL DOĞU TOPLUMUNUN İKİ MODERNLEŞME MODELİ: MISIR'DA RAFİ' ET-TAHTAVİ VE JAPONYA'DA FUKUZAWA YUKICHI

Pervine EFENDİ*

Öz

Mısırlı düşünür, aydın Rifâa Râfi' et-Tahtâvî (1801-1873) ve Japon yazar ve filozof Fukuzava Yukichi (1835-1901), ülkelerinin kamusal yaşamının gelişimine önemli katkılarda bulunmuş ve kendi toplumlarında Batı uygarlığının kazanımlarının benimsenmesinde yardımcı olmuşlardır. Her iki aydın öğretim üyesi olmuş, çevirmenlik, yazarlık yapmış ve başarılı öğrenciler yetiştirmiştir. Batı ülkelerini ziyaret eden her iki münevver Batı'nın teknik başarılarından ziyade onun bilim ve eğitim modellerinin benimsenmesi gerekliliğini eserlerinde vurgulamışlardır. Hem Rifâa Râfi' et-Tahtâvî, hem de Fukuzava Yukichi Batı uygarlığıyla ilgili çalışmalarında, sadece dillerin değil, aynı zamanda ulusal özelliklerin, kültürlerin, sosyal davranış standartlarının ve insanların dünya düzenine bakışlarının öğrenilmesinin önemine dikkat çekmişlerdir. Onlar aynı zamanda Batı'nın körü körüne taklit edilmesine karşı çıkmış, yerel ve dinsel geleneklerin korunması gerekliliğini savunmuşlardır. Japon çağdaşından farklı olarak Tahtâvî Batının kazanımlarını din ile uyumlu hale getirmeye çalışmıştır. Her ikisi de eğitim sisteminin öncelikli olarak geliştirilmesini, kadınların özgürleştirilmesini, tıbbın ilerletilmesini ve insanların yaşam standartlarını iyileştirmek için ekonominin büyümesini savundu. Başlıca edebi eserleri Batı'daki durumların analizine ve ülkelerinin Batı başarılarını ödünç alma fırsatlarının aranmasına adanmıştır. Makalede, iki ünlü Doğulu aydının - Râfi' et-Tahtâvî'nin ve Fukuzava Yukichi'nin bakış açılarının ve çalışmalarının karşılaştırmalı analizi sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Rıfa'a et-Tahtâvî, Fukuzava Yukichi, Mısır Aydınlanması, Japon Aydınlanması, Batı Sömürgeciliği.

* Doktora Öğrencisi, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Tarih Bölümü, pervinefendi@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0000-9478-9097>

Two Modernization Models of Traditional Eastern Society in the 19th Century: Rifa'a Et-Tahtawi in Egypt and Fukuzawa Yukichi in Japan

Abstract

Rifa'a Rafi at-Tahtawi (1801–1873) and Fukuzawa Yukichi (1835–1901) significantly contributed to social progress in their countries and facilitated the adoption of Western civilization's achievements by their compatriots. At the same time, Fukuzawa and especially at-Tahtawi advocated the preservation of national traditions and religion, while rejecting blind imitation of the West. Although there were some differences in the approach of both enlighteners, for example, at-Tahtawi honored national traditions more than Fukuzawa and attached much more importance to the role of religion in public life, the general direction of their activities was extremely similar. Both advocated the priority development of the education system, the emancipation of women, the development of medicine and the growth of the economy to improve the living standards of people. Their main literary works are devoted to the analysis of the state of affairs in the West and the search for opportunities for their countries to borrow Western achievements. The extensive and versatile educational activities of at-Tahtawi and Fukuzawa in their countries contributed to significant progress and modernization of society based on an active incentive to develop intellectual thought.

Keywords: Rifaa at-Tahtawi, Yukichi Fukuzawa, Egyptian Enlightenment, Japanese Enlightenment, Western Colonialism.

Giriş

19. yüzyılda yaşamış Mısırlı Râfi' et-Tahtâvî ve Japon Fukuzava Yukichi kendi toplumlarında Aydınlanma ve Rönesans öncüleri olarıktan yenilikçi rol üstlenmiş ve ülkelerinin kültürel, entelektüel, siyasal gelişimine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Onların devlet sistemiyle ilgili görüşleri günümüz Mısır ve Japonya devletlerinin oluşum sürecinde etkin görüşler olmuştur. Her ikisi de toplumlarını kökten reforme etmek amacıyla ulusal yaşamlarına uygun olan Batı'daki yararlı gelişmeleri benimsemeyi amaçlamışlardır. Aynı zamanda, başarılı gelişimi engelleyen gelenek ve göreneklerin aradan kaldırılması konusunda büyük çaba sarf etmişlerdir.

Râfi' et-Tahtâvî ve Fukuzava Yukichi toplumlarını modernleştirmek için ulusal kültürün kutsallığını ve dokunulmazlığını koruyacak şekilde gerekli olan yenilikleri benimseyebilecek ve değişen koşullara uyum sağlayabilecek bir formül aramışlardır. Bu aydınların yaşam ve faaliyetleri her iki ülkede onların düşünce ve

hedeflerini içeren reformların aktif yaşandığı bir döneme denk gelmiştir. Mısır ve Japonya'daki modernizasyon reformları bazı açılardan benzer olsa da bazı yönlerden de önemli ölçüde ayrışmaktaydı. Aynı şekilde, bu iki aydın ülkelerindeki reformlar konusunda benzer görüşlere sahip olsalar da onlar hem de farklı yaklaşımlara, bakış açlarına sahiplerdi.

1. Mehmet Ali Paşa'nın reformlarının et-Tahtâvî'nin eğitim faaliyetleri üzerindeki etkisi.

19. yüzyılın ilk yarısında, Mısır'ın yeni valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın (1805-1848) yönetimi altında, Mısır'daki kültürel ve bilimsel hayat yeniden canlanmıştı: sanayileşme teşvik edilmiş ve idari yapının değiştirilmesi konusunda pek çok reform gerçekleştirilmişti. (Yakovlev, 2010, s. 251-260). Bunun yanı sıra Avrupalı uzmanların yardımıyla modern bir eğitim sistemi ve güçlü bir ordu kurulmuştu. Bu sırada Mısır'da tanınmış bir sosyal figür ve önde gelen bir aydın olan Rıfa'a Râfi' et-Tahtâvî (1801-1873) aktif bir şekilde faaliyet göstermeye başlamıştı. O, Batı bilimlerine büyük ilgi gösteren ünlü din hocası Hasan el-Attar'ın himayesinde Kahire'deki El-Ezher İslam Üniversitesi'nde on yıl eğitim almış ve daha sonra 1826-1831 yılları arasında eğitimine Paris'te devam etmişti. (Necmi, 2006, s. 13). Burada Batı eğitim sistemini öğrenmiş ve bu sayede, Fransa'daki modern yaşam tarzı ile memleketi olan Mısır'daki umutsuz durum arasında büyük bir uçurum olduğunu fark etmişti. Paris'te geçirdiği yıllardaki izlenimlerini, başkentteki ve tüm ülkedeki yaşamın pek çok ilginç detayını «Taḥlîşü'l-ibrîz fi telḥîşi bârîz au ed-divan en-nefis biivan bârîs» (Paris'in kısa bir özetinde saf altının ayırt edilmesi veya Paris hakkında zarif bilgiler) (Et-Tahtâvî, 1904) adlı eserinde anlatmıştır. Özellikle, Mısır'ın o dönemde mahrum kaldığı, bilimlerin, zanaatların, tıbbın, posta hizmetlerinin büyük gelişimi, Fransız şehirlerinin ve sakinlerinin göz kamaştırıcı temizliği, zarafeti ve zenginliği gibi öne çıkan başarıları onun eserinde kaydedilmiştir. Et-Tahtâvî'ye göre, *orta gelirli sıradan bir Parisli, Kahire'nin en zengin tüccarından bile zengindi*. Et-Tahtâvî, bu durumu bir yandan hayranlıkla karşılarken, diğer yandan Mısır'ın bu nimetlerin çoğundan mahrum kalması

dolayısıyla acı ve esef duyuyor ve eserinde şöyle yazıyordu: «*Vallahi, bu ülkede bulunduğum süre boyunca İslam diyarlarının Fransa halkının sahip olduğu nimetlerden mahrum kalmasına sürekli üzuldüm*». (İmara, 2010, c.II, s. 17).

Et-Tahtâvî Fransa'da özellikle gelişmiş eğitim ve sağlık sisteminin varlığını önemsiyor, Fransızların bilgiye olan ilgisine, kitap okuma sevgisine, yüksek kültür düzeyine ve özgün yetiştirilme tarzına önem veriyordu. Ayrıca, o, kanunlarla sınırlandırılmış monarşik yapıdan ve vatandaşların devredilemez haklara sahip olduğu Fransız siyasi sisteminden büyük bir heyecanla eserlerinde bahsetmiştir. Fakat bazı konularda, özellikle şiir sanatında Arapların Fransızlardan üstün olduğunu da belirtmiştir. Mısırlı münevver eski çağlarda Arap medeniyetinin gelişmiş bir medeniyet olmasına rağmen zamanla bu üstünlüğünü ve parlaklığını kaybettiğini, yeniden kazanması gerektiğini vurgulayarak toplumunu gelişim yönünde teşvik ediyordu. (İmara, 2010, c.II, s. 24).

Memleketine döndükten sonra et-Tahtâvî, öğretmenlikle birlikte çeviriler yapmaya başladı. Bizzat kendisi Batılı yazarların çok sayıda eserini, tıbbi literatür dahil olmak üzere bilimsel eserleri Arapçaya çevirdi ve profesyonel tercümanlık eğitimi verebilmek için bir tercüman okulu kurdu ve onu yönetti. Et-Tahtâvî ve öğrencilerinin çabalarıyla Avrupalı yazarların yaklaşık iki bin eseri Arapçaya çevrildi. Yayınladıkları kitaplar, halkın bilgiye erişebilmesi için oldukça ucuz satılmaktaydı. (Levin, 1966, s. 191). Aydınlanma ve eğitim faaliyetlerinde Mehmed Ali Paşa'dan da destek aldı. (Makeyev, 2019, s. 48-49). Çevirilerin yanı sıra, et-Tahtâvî önemli eserler de kaleme aldı. Tarih bilimi, eğitim ve seyahat konularında yedi kitabın yanı sıra birçok makale ve şiir de yazdı.

Edebi mirası çok büyük olan et-Tahtâvî 19. yüzyılın sonu - 20. yüzyılın başlarındaki Mısır entelektüellerini önemli derecede etkilemiştir. O, eğitim sisteminin geliştirilmesine ve eğitimin yaygınlaştırılmasının önemine dikkat çekiyor, kadınların eğitiminin gerekliliği konusuna sık-sık değiniyordu. Et-Tahtâvî aynı zamanda, Batı bilimlerinin hem laik hem de dini eğitim sistemine dahil edilmesi çağrısında bulunuyor ve Müslümanların, özellikle din adamlarının cehaleti önlemek

adına modern bilimin başarılarını yakından takip etmesi gerektiğini düşünüyordu. Ona göre, bilimsel aydınlanma ve bilimlerin gelişimi, toplumunun refahı, kalkınması ve gerçek özgürlüğe ulaşabilmesi için elzemdi. (Livingston, 1996, s. 546-549).

Burlamaqui, Montesquieu ve Rousseau gibi Fransız aydınlarının eserleri sayesinde siyasi görüşleri oluşmuş olan et-Tahtâvî onların eserlerinin bir kısmını Arapçaya çevirdi. (İmara, 2010, c.II, s. 221-222). Batı'da ortaya çıkan siyasi yaşam tarzlarına - demokrasiye, anayasal monarşiye ve liberalizme saygı duysa da hayatının sonunda Mısır'daki yönetimle ilgili yazdığı eserinde mutlak monarşiyi olumlu bir şekilde anlattı. Hükümdarın bilge ve adil olması, halkının haklarına saygı göstermesi ve dini uygulamalara riayet etmesi gerektiğini savundu. (İsmaeli, 2014, s. 81-84). Et-Tahtâvî, toplumu için yeni değerlerin algılanmasını kolaylaştırmak için yeniyi eski üzerinden açıklama yöntemini kullandı.

Et-Tahtâvî, Orta Çağ'ın önde gelen Arap düşünürü İbn Haldun'un toplumsal ilerleme fikrini yeniden canlandırdı ve bunu Mısır aydınlanmasının ana fikri haline getirdi. Ayrıca ikna edici olmak adına çağdaş Fransız düşünürlerinin görüşlerini de inceledi. Örneğin et-Tahtâvî'nin hukuk ve siyaseti karşılaştırması, iyilik ve kötülük fikirlerini ortaya koyması nedeniyle değer verdiği Fransız aydınlanmacı Montesquieu'yu İbn Haldun'la karşılaştırdı. Şeyh, Montesquieu'nun Batı İbn Haldun'u, İbn Haldun'un da İslam Montesquieu'su olduğunu yazmıştır. (Kudelin, 2003, s. 512). Bu yaklaşım Arapların Batılı yenilikleri kabul etmesini kolaylaştırdı. Genel olarak, et-Tahtâvî'nin düşünceleri, Mısır toplumunu siyasal, kültürel ve sosyal alanlarda modernize etmeyi amaçlayan 19. yüzyıl "Arap Rönesansı" hareketinin temelini oluşturuyordu. Tam da bu dönemde, et-Tahtâvî'nin ortaya koyduğu «vatanseverlik» (İmara, 2010, c.I, s. 155) kavramı büyük popülerlik kazanmaya başlamıştır.

Burada et-Tahtâvî ile 1807'de modern Maykop şehrinin bölgesinde doğan Çerkes eğitimci Umar Bersey (Berseyev) arasında bir paralellik kurabiliriz. Biyografilerindeki bazı tesadüfler ilgi çekicidir. Böylece Bersey, Kafkasya'da doğmuş olmasına rağmen sekiz yaşındayken Orta Doğu ülkelerinden birine,

görünüşe göre Mısır'a satıldı. Orada, çocuğun olağanüstü yeteneklerini fark eden Paşa, Türkçe, Arapça ve Fransızca öğrenebilmesi için öğretmenleri kendisine gelmeye davet etti. 1840-1843'te. Bersey, kendi zamanındaki et-Tahtâvî gibi Paris'te eğitim gördü. Kafkasya'ya döndükten sonra Rus vatandaşlığını kabul etti, Rus dilini mükemmel bir şekilde öğrendi, tercüman oldu ve ardından halkını eğitmek için elinden geleni yaptı. En önemli başarılarından biri Arap diline dayalı Çerkes alfabesinin yaratılmasıdır. Aynı zamanda Çerkes alfabesi ve dilbilgisi üzerine dört ders, on iki masal ve birkaç hikâye içeren Çerkes diliyle ilgili bir el kitabının da yazarıydı. 1855 yılında Tiflis'te basılan astar, başta Kafkasya uzmanı Pyotr Karloviç Uslar (Uzlar) olmak üzere uzmanlar tarafından büyük beğeni topladı. Sonuç olarak Çerkesler arasında eğitim ve okuryazarlığın temeli oluşturuldu. Daha sonra Bersey de et-Tahtâvî gibi kendini öğretme ve araştırmaya adanmıştı. Baron K.F. Stal'ın Çerkes halkı hakkında bugün de geçerliliğini koruyan bir etnografik makale yazmasına yardım etti. https://drevlit.ru/docs/kavkaz/XIX/1840-1860/Stahl_K_F/text2.php. Ayrıca Stavropol spor salonunda kıdemli öğretmen olarak Çerkes dilini öğretti ve aralarında edebi yaratıcılık, bilimsel çalışma, etnografik ve folklor araştırmaları ve eğitimiyle uğraşan seçkin yazar Adil-Girey Keşea'nın (Kalambia) da bulunduğu çok sayıda kendi köylerinin sakinlerinden öğrenciyi eğitti. Ayrıca Bersey şu eserlerin de yazarı oldu: «Çerkes dilinin grameri» (1858), «Kısa Rusça-Çerkes sözlüğü» (1859), «Rus grafik esasına göre Çerkes alfabesi» (1861), «Alfabe için. Rus grafiklerinde Kabardey dili» (1862, Uslar'la birlikte yazılmıştır). (Neflyaşeva, 2020). Bu nedenle, Bersey'in Çerkesleri eğitimdeki rolü muazzamdır, çok yönlüdür ve et-Tahtâvî'nin Mısırlıları eğitmedeki çok geniş faaliyetleriyle karşılaştırılabilir.

Et-Tahtâvî ile okul arkadaşı sayılan Şeyh Muhammed Ayad et-Tantavi'nin faaliyetlerini karşılaştırmak da ilginçtir. Et-Tantavi aynı zamanda El-Ezher mezunuydu, burada Arap dili ve edebiyatı dersleri veriyordu ve et-Tahtâvî gibi Muhammed Ali'nin ülkeyi modernleştirme çabalarına destek veriyordu. Akademisyen Christian Frehn (Christian Martin Joachim Frahn) ve et-Tantavi'yi tanıyan Rusya'nın Mısır Konsolosu Kont Medem, onun Rusya'ya gönderilmesini

tavsiye etti. Muhammed Ali onun oraya taşınmasına izin verdi ve Mısır'a döndüğünde faydalı olabileceğini umarak ona özenle Rus dilini öğrenmesini emretti. 1840 yılında et-Tantavi St. Petersburg'a geldi ve Dışişleri Bakanlığı Asya Dairesi Doğu Dilleri Eğitim Dairesi'nde Arapça öğretmeni olarak görev aldı ve 1847'de Arap dili bölümünün başkanı oldu. St. Petersburg Üniversitesi'nde edebiyat, Rus doğu araştırmalarının gelişimine büyük katkılarda bulunmuştur. (Kirillina, 2005, s. 165-178).

Et-Tantavi, Orta Çağ Arap edebiyatını çok iyi biliyordu ve aynı zamanda Batı bilimini de iyi tanıyor ve onun birçok yöntemini benimsiyordu. Rus ve Avrupalı oryantalistlerin yanı sıra Rus imparatorluk ailesiyle de temaslarını sürdürdü. Bu seçkin Mısırlı bilim adamı, arkasında Arap ve İslam mirasından zengin bir el yazmaları koleksiyonu ve et-Tahtâvî 'nin Fransa tanımını anımsatan "Rusya'nın Tanımı" da dahil olmak üzere kendi bilimsel ve edebi eserlerinin çoğunu bıraktı. Kitapta et-Tantavi, Paris'ten St. Petersburg'a yaptığı yolculuğu anlattı, Rusya'nın tarihini özetledi, I. Petro'nun reformlarına özel önem verdi ve ayrıca Rusların ahlak ve geleneklerini anlattı.

Gazetenin genel yayın yönetmenliğini üstlenen et-Tahtâvî, vatanseverlik duygularıyla yayınlarda Türkçe yerine Arapça'yı ön plana çıkarmış, gazetede Arap edebiyatından öykü ve şiirlerden alıntılar yayınlamaya başlamıştır. Et-Tahtâvî, Büyük Fransız Devrimi'nin ünlü şarkısı olan ve o zamanlar dünyadaki tüm devrimcilerin ve özgürlük savaşçılarının marşı haline gelen «La Marseillaise» şarkısını Arapçaya çevirdi. Muhtemelen, düşmana isyan çağrısının, hızlı intikamın, adil adaletin, «Atalarımız bize örnek olacak ve biz onların izini süreceğiz...» kutsal Anavatan'a sınırsız sevginin olduğu satırlarla et-Tahtâvî gücü ve haklılığına olan güveniyle halkına ilham vermeye, onlarda dönüşüm arzusunu uyandırmaya çalıştı.

Görünüşe göre, Mısırlılar için sadece yüksek vatanseverlik anlamı olan kelimeler değil, aynı zamanda gerçek işler ve başarılar için de bir teşvik haline gelmeleri gerekiyordu.

Et-Tahtâvî, canının tüm coşkusuyla daima eğitim ve aydınlanma yoluyla milleti uyandırmaya çalışmış, böylece Mısır toplumunda bir canlanma hareketi başlatmıştır. Bu nedenle Paris'te ortaya çıkan bir dil okulu kurma fikri, bugün hala geçerliliğini koruyan büyük bir kültür ve eğitim projesi yaratma fikrine ivme kazandırdı. Ancak bugün bile bu proje tartışmalıdır ve birçok Mısırlı bilim adamı, talimatlarını «özgünlük, vatanseverliğin kaynağı» olarak mı adlandırmak yoksa onu «modernlik ve yeniyeye - bilinmeyene duyulan arzu» olarak mı adlandırmak gerektiği konusunda bir fikir birliğine varamıyor. Et-Tahtâvî'nin Batı felsefesi, tarihi ve ilerici Avrupalı bilim adamlarının metinlerini tercüme ederken aynı zamanda Napolyon yağmalarından kurtulan Mısır arkeolojik hazinelerini toplama konusunda da istekli olduğu ve kitapların yayınlanmasına katkıda bulunduğu belirtildi, restorasyonu hakkında kararname verildi. Eylemlerinin asıl amacı kaçakçılığı ve Anavatan'a telafisi mümkün olmayan kayıpları önlemektir. Bu nedenle, 1835'te Mısır hükümeti, arkeolojik alanlardaki hırsızlığı durdurmak ve eski Mısır sanatının başyapıtları olan paha biçilmez buluntuları kurtarmak için «Mısır Eski Eserler Servisi»ni düzenledi.

Et-Tahtâvî'nin İslam öncesi kültürel değerlere büyük saygısı vardı. Eski Mısır anıtlarının son derece önemli olduğunu ve halkın mirasının önemli bir parçası olduğunu ve hatta Muhammed Ali'den bu tür anıtların korunması için bir sistem yaratmasını istedi.

Et-Tahtâvî, bilimin kilise liderleri tarafından değil, profesyonel bilim adamları tarafından yürütüldüğü ve ona göre bilimsel bilginin çok başarılı bir şekilde geliştiği Fransa örneğini vererek bilimin dinden ayrılmasının destekçisiydi. (Kirpiçenko, 2003, s. 87). Bu bağlamda et-Tahtâvî'nin din ve eğitimin toplumdaki rolüne ilişkin görüşleri ilgi çekicidir. Et-Tahtâvî eğitimin üç aşamasını ayırdı: zekanın ve fiziksel gücün geliştirilmesi, vatandaşın siyasi bilinci de dahil olmak üzere vatanseverlik ve dindarlığın eğitimi ve insani bilginin geliştirilmesi. Aynı zamanda ikinci kısım olan vatanseverlik ve dindarlıkta, bir kısmı ahlak eğitimi olan din eğitimi ile sağlanır. Et-Tahtâvî, dine geniş bir bakış açısına sahipti ve onun sadece bir ritüel değil, aynı zamanda eğitimsel bir işlevi olduğuna ve aynı zamanda

insanların davranışlarını da düzenlediğine inanıyordu. Bu bakımdan toplumsal ilerlemenin yalnızca maddi zenginliğin artışına dayandırılmayacağına, maddi ve manevi olmak üzere iki yönden oluşması gerektiğine inanıyordu. Sağlıklı bir toplum sadece yaşam standardını iyileştirmekle kalmamalı, aynı zamanda ruhsal olarak da gelişmelidir. Et-Tahtâvî aynı zamanda din özgürlüğünü ve gayrimüslimlere karşı her türlü ayrımcılığa karşı olduğunu savundu.

Et-Tahtâvî, Batı'nın sosyal ve ekonomik başarıları ile Mısır'ın dini değerlerini birleştirme konusuna büyük önem veriyordu. Hayatın çeşitli alanlarında Batı'nın ileri düzey başarılarının öğrenilmesinin teşvik edilmesi çağrısında bulundu ve bazen İslami öğretilere başvurarak bunun gerekliliğini kanıtladı. Örneğin, insanların kanun önünde eşitliği, özel mülkiyetin kutsallığı ve kadınların eğitime erişiminin gerekliliği fikirlerini savunurken Kur'an ve Sünnet'ten alıntılar yaptı. (Et-Tahtâvî, 1904, 83).

Hem et-Tahtâvî'nin anısına hem de şeyhin aile fertlerine derin saygı duyan Mısır eski Kültür Bakanı Cabir el-Asfour (1944-2021) Al-Arabiya TV kanalıyla yaptığı röportajlardan birinde saygıdeğer et-Tahtâvî'nin hayatının anlamını işinde ve İslam'da kurulan ahlaki değerlerde ve Yüce Allah'ın koyduğu kanunlarda – «adab» ve «ahlak»ı – her bir Müslümanın davranışını düzenleyen kurallarda görürdü. Et-Tahtâvî'den önce Mısır'da kadınların yaşam koşulları yüzyıllardır tatmin edici değildi ve bu da ülkenin sosyal geri kalmışlığını gösteriyordu. Bu geri kalmışlığın bir sonucu olarak kadınlar evlerinde tamamen yalnızlaşmış ve toplumla etkileşime girememişlerdir. Erken evlilikleri doğal ve zorunlu bir mesele olarak görülüyordu ve fikirlerini ifade etme hakları yoktu. Tamamen katı sosyal kısıtlamalara bağlı oldukları için babalarına, annelerine veya erkek kardeşlerine itaat etmek zorundaydılar. Çocuklara rehberlik ederken bile annenin gücü sınırlıyken, baba düzen ve yasağın sahibiydi. Her ne kadar İslam şeriatı bunun için dini, sosyal ve ahlaki değerlerin körü körüne teslimiyet ve kadınlara özen gösterilmesini gerektirdiği belirli koşullar oluşturmuş olsa da, çok eşlilik yaygındı. (Tayfa, 1986, s. 25).

Muhtemelen Arap dünyasında kadınların eşitliği konusunu gündeme getiren ilk kişi et-Tahtâvî 'ydi. O, özellikle o zamanın Mısırlıları için devrim niteliğinde bir düşünce olması bağlamında, kadınların erkeklerle eşit şartlarda eğitim alma hakkını savunmuştur. (Levin, 1966, s. 190-200). Et-Tahtâvî yazılarında kadınların eğitime duyulan ihtiyacı savunmuş, kız çocuklarının eğitim sistemine dahil edilmesine karşı çıkan gelenekçilerin görüşlerinin yanlışlığını kanıtlamak için Kur'an ve hadislerde kadın eğitime ilişkin örnekler yer vermiştir. Bilimsel açıdan bakıldığında kadınların da erkeklerle aynı düzeyde eğitim alabileceğini, bu anlamda aralarında bir fark olmadığını söyledi. Toplum için kadının eğitiminin insanlığa olumsuzluktan çok fayda getireceğini ifade eden et-Tahtâvî, bu bağlamda eğitimsizlerin sıklıkla maruz kaldığı tembelliğin zararlarından, ayrıca kadının eğitiminin hayat ve uyumlu bir evliliğe yol açmasıyla aileyi iyileştireceğinden bahsetti. Ancak et-Tahtâvî, kendi görüşüne göre bütün kadınların devleti yönetmeyi öğrenme yeteneğine sahip olmadığını belirtmiş (Russell, 2004, s. 127-128).

Kadınların eğitiminin, onların yeteneklerini göstermelerine olanak sağlayacağını, bunun da sonuçta tüm Mısır'ın sosyal, maddi ve manevi yaşamının iyileşmesine katkıda bulunacağını ve bunun sonucunda ülkenin özgürlük, ilerleme yolunda ve ruhsal gelişimde çok daha ileriye gideceğini vurgulamıştır. (Livingston, 1996, s. 547).

Onun iyi bildiği Kur'an-ı Kerim'deki "el-Bakara" 2:228, "en-Nisa" 4:34 vb. ayetler, dinlerini koruyan kadınların savaştığı yedi ana savaşla ilgili hikayelerdir. İslam peygamberiyle birlikte katılarak et-Tahtâvî 'nin sadece kadınların eşit hakları ve sorumlulukları hakkında düşünmesine olanak tanıdı. Her ne kadar İslam'a göre kocalar kadınların geçimini sağladıklarından dolayı onlara hükmediyor olsa da, et-Tahtâvî için toplumun başarısının ve güvenliğinin büyük ölçüde annelere bağlı olduğu açıktı. Ne de olsa et-Tahtâvî bilgiye değer vermeyi Fatıma bint Şeyh Ahmed el-Ferguli; onun soyu Cafer el-Sadık, Muhammed Bakır, Zeynel Abidin ve son olarak şerifler olan Hüseyin bin Ali İbn Ebu Talib'den oluşan onurlu bir soya dayanan annesinden öğrendi. Ailesi Hazrec («الخزرج») klanının orta çağ Medine

kabilesinden gelen ve mezarı bugüne kadar popüler bir ibadet yeri olan bir "Ensar" vaiz olan Rifa'a Abdusselam el-Hatib'in Yukarı Mısırlı ataları sayesinde öğrendi. Et-Tahtâvî 'nin annesi dindar bir kadın olduğundan oğlunu dindar bir ruhla yetiştirmeye çalıştı. 1817 yılında, oğlunu Kahire'ye okumaya göndermek için geleceğini önemseyen anne, son mücevherlerini ve hatta mutfak eşyalarını bile sattı. Muhtemelen bu yüzden et-Tahtâvî çocuk yetiştiren bir annenin eğitilmiş ve dindar olmasını önemli olduğunu düşünürdü. Bu nedenle et-Tahtâvî 'nin ölümünden birkaç ay önce onun yardım ve ilgisiyle Kahire'de ilk Müslüman kız okulu açıldı ve kendisi de bunun için bir ders planı hazırlamak üzere komisyonun başına geçti. (Kuteila, 2011, s. 88). İmamın yorumuna göre evlilik ilişkilerinde her iki cinsiyet de eşit haklara sahip olmalıdır, aksi takdirde bir cinsiyetin diğerine üstünlüğü eşitlik ilkesine aykırı olacaktır. Doğru evlilik ilişkilerinde bir eşin kocasına geleneksel itaatini savundu, ancak aynı zamanda bunun karısına ve her iki eşe de sesini yükseltme hakkı olmayan kocanın sevgisiyle dengelenmesi, birbirlerine karşılıklı saygıyla davranmalı ve kavgalardan kaçınmalıydılar gerektiğine inanıyordu. (Tahtavi, 1992, s. 188). Et-Tahtâvî, eşler arasındaki kişisel ve malî nitelikteki ilişkilerin hukuki düzenlenmesine de büyük önem vermiştir.

19 yüzyılın sonunda Arap dünyasında kadınların eğitiminin savunucuları (örneğin, Suriyeli Hıristiyan aydınlar) esas olarak et-Tahtâvî 'nin argümanlarına dayandılar ve kendi fikirlerinden bazıları ortaya koydular. (Russell, 2004, s. 128). Genel olarak, et-Tahtâvî 'nin kadın haklarına ilişkin görüşleri diğer ünlü Arap eğitimcilerin görüşleri kadar ilericiydi: Qasim Amin (1865-1908), Wali ad-din Yaquın (1873-1921) ve diğerleri. (Kuteila, 2011, s. 91).

Ancak modernleşmeyi yavaşlatan birçok iç ve dış faktör nedeniyle, et-Tahtâvî'nin kadın haklarının iyileştirilmesine ilişkin önemli fikirlerinden bazıları (evrensel eğitim, kadınların kamusal hayata yaygın katılımı) Mısır'da ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısında uygulamaya konuldu. Aydınlatıcının ölümünden yaklaşık bir yüzyıl sonra. Bugün, modern Mısır tarihinde ilk kez hükümet üyelerinin dörtte biri kadın: (geçmiş sayı 8 bakan kadın), bugün yeni hükümet listesinde 4 kadın bakan

yer alıyor. Yeni hükümetteki başbakan yardımcıları ve bakan yardımcılarının tam bileşiminde, başbakan yardımcılığı görevlerini üstlenen 4 kadın da yer aldı. (Efendi, 2022, s. 71) ve (لأول مرة في مصر. 8 وزيرات بحكومة واحدة // العربية. ٢٠١٨).

Bugün kadın eşitliği alanında bazı Arap ülkeleri et-Tahtâvî'nin uzun zaman önce işaret ettiği yola yeni giriyor. Mayıs 2019'da Suudi Arabistan'da sosyal medyada bir kadının genç bir adamla evlilik sözleşmesinin fotoğrafının yayınlanması ciddi tartışmalara yol açtı ve yerel medyada büyük hoşnutsuzluğa neden oldu. (Saudia News, 2021).

Altı koşuldan oluşan anlaşmaya göre en önemlisi, boşanma durumunda yarım milyon riyal tazminatın yanı sıra başkasıyla evlenmeme sözüydü. Bu tür gerekliliklerden memnun olmayan insanlar, başkalarını, bu tür koşulların iddiaya göre evlilik birliklerini zayıflatacağına, evli olmayan insanların yüzdesini artıracığına ve aynı zamanda aday-gelinlerin asil niyetlerinin yerini mali durumlarını iyileştirme arzusunun alacağına ikna etmeye çalıştılar.

Ancak çok az kişi, yaklaşık 180 yıl önce düşünür et-Tahtâvî'nin evlenmeden önce kendi özgür iradesiyle benzer bir anlaşma yaptığını biliyordu. Et-Tahtâvî ile amcası Karime Faraj bint Muhammed Halid Ahmed el-Fargali el-Ensari'nin kızı olan eşi arasında 23 Aralık 1839'da imzalanan evlilik sözleşmesi günümüze kadar gelmiştir. Sözünü yerine getireceğine dair Cenab-ı Hakk'a yemin eden et-Tahtâvî'nin bizzat hazırladığı bu anlaşmada şöyle deniyordu:

«Bu satırları yazan Rafi Bedevi Rifae, Majesteleri Şeyh Muhammed el-Farghali el-Ensari'nin gerekli iyiliğin saygınlığıyla korunan amcasının kızına, onun tek karısı olarak kalacağını taahhüt eder. Erdemli olması şartıyla başka eşleri ve köleleri yoktur. Eğer başka bir eş alırsa, bu anlaşmaya göre amcasının kızı kim olursa olsun tamamen özgür olacaktır. Kendi içinden bir köleyi cariye olarak alırsa da aynı şey geçerlidir. Ancak Allah, ikisinden birini vaktinde kendisine çağırınca kadar diğerini almayacağına dair gerçek, dokunulmaz ve geri dönülemez bir söz verir. Yüce Allah, melekleri ve peygamberleri buna şahittir. Ve eğer adı geçen kişi bu yükümlülüğünü ihlal ederse, o zaman adı geçen eşin adil kefilisi olan Cenab-ı Hakk,

onun hem bu dünyada hem de ahirette yargıcı olacaktır. Bu konuda anlaşmaya varıldı. Bu nedenle, eğer onu kırsarsa, bırakın kendini suçlasın. Rafi Bedevi Rifae (14 Şevval 1255 H.)» (At-Tahtavi, 2009, s. 221).

İmam'ın seçtiği kişiyle evlenmeden önce hazırladığı bu eşsiz belge, Mısır toplumunda çok eşlilik geleneğinin hala yaygın olduğu bir dönemde, imamın ona duyduğu saygının derecesini ve kadınların özgürleşmesine yönelik tutumunu yasal hak sahibi bir insan olarak gösteriyor. (Efendi, 2024, s. 476). Fransız kadınlarının zekası ve eğitimi hakkında büyük bir onayla konuşan, Parislilerin sokaklarda ve evdeki şenliklerde ve balolardaki davranışlarını gözlemleyerek, genel ahlakın bir kadının yüzünün kapalı olup olmamasına bağlı olmadığı, erkeklerle özgürce iletişim kurup kurmadığı, ancak «yetiştirilme tarzı ve aşılana erdem kuralları nedeniyle» sonucuna varıyor. (At-Tahtavi, 2009, s. 221).

Bütün bunlar - nezaket, kibar insan davranışı, görgü kuralları, akıcı konuşma - et-Tahtâvî 'de, öyle ya da böyle, ona göre tek doğru öğretilerde - İslam'da ve dini fanatizme karşı etkili bir silahta bulunur, ultra-muhafazakarlık ve aydınlanma düşmanlığı Modern kültürel diyalogda bilim, bilim ve kültürel ilerlemeyi, tüm ülke ve halkların ulusal uzlaşmasını teşvik ettiğini gördü.

Hemen hemen aynı zamanlarda, dünyanın diğer bir ucunda, Japonya'da, toplumunun acil sorunlarını çözmeye odaklanmış önemli bir aydın ortaya çıkmıştı. Yazar, filozof ve çevirmen olan Yukichi Fukuzava'nın (1835-1901), düşünceleriyle et-Tahtâvî'nin fikirleri arasında benzerlikler bulunmaktadır. O sırada Japonya İmparator Meiji (1867-1912) yönetiminde köklü reformlar dönemine girmiş ve bu süreç, «Japon ruhu - Avrupa bilgisi» sloganıyla yönlendirilmekteydi. Toplumun her kesiminde yansımaları görülen dönüşümler sonucunda, hukuk eşitliği sağlanmış, tarım reformu ve sanayileşme gerçekleştirilmişti, askeri reformlar yapılmış ve eğitim sistemi modernize edilmişti. Mısır'ın aksine, yönetimde anayasa ve parlamento sistemi benimsenmişti. (Yakovlev, 2010, s. 308-321).

Fukuzava, 1853-1855 yılları arasında Nagasaki'de eğitim aldıktan sonra Osaka'da özel bir okulda eğitim almış ve daha sonra Hollandaca öğrenmiştir.

(Zhang, 2019). Eğitim faaliyetlerine, Japonya'nın diplomatik misyonu ile Amerika Birleşik Devletleri'ne yaptığı bir ziyaretle (1860) başlamış, ardından, bir yıl boyunca Fransa, Büyük Britanya, Hollanda, Almanya, Rusya ve Portekiz gibi birçok Avrupa ülkesini ziyaret etmiştir. Avrupa'daki hastane, okul, maden ve tersane (cephaneliklerini) yapılarını inceleme fırsatı bulmuştur. Bu süreçte, bu ülkelerin siyasal, sosyal durumunu ve ekonomik koşullarını titiz bir yaklaşımla araştırmıştır. Japonya'ya döndüğünde, bu ülkelerin çeşitli yaşam alanlarındaki bilinmeyen başarılarıyla ilgili «Batı'daki Durum» (1866-1869) (<https://dcollections.lib.keio.ac.jp/ja/fukuzawa/a02/3>) adlı eserini yazan Fukuzava'nın bu kitabı kısa sürede çok satanlar listesine girmiştir. (Ren, s. 17). Fukuzava, eserinde Japonya'nın özellikle eğitim ve ekonomi alanında Batı ülkelerinin gerisinde kaldığını vurgulamaktaydı. Londra'ya gittikten sonra evine bir mektup gönderen Fukuzava Japonya'nın öncelikle eğitimi geliştirmesi gerektiğini ve Avrupa'dan ekipman, silah satın almaması gerektiğini yazıyordu. (Shunsaku, 1993, s. 494-496).

İşte tam da bu yaklaşımından dolayı Japon reformcunun görüşleri Fransa'daki yaşam koşullarını büyük bir ilgiyle inceleyen, bilimi eğitimin ve modernleştirmenin temeli olarak gören et-Tahtâvî'nin görüşlerine benzemektedir.

Japonya'ya döndükten sonra, Fukuzava, Avrupa yöntemleri ve müfredatı esasında bir okul açmış ve burada eğitim vermiştir. O, Batılı meslektaşlarını burada çalışmaya davet etmiş ve Batı kültürü, bilimleriyle ilgili bildiklerini öğrencilerine aktarmıştır. Yüzlerce, belki de binlerce Japon genci, sadece üst sınıftan değil, aynı zamanda köylü çocukları bu okuldan mezun olmuştur. Bu gençlerin büyük bir kısmı daha sonra yetenekli iş insanları ve politikacılar haline gelmiştir. (Zhang, 2004). Fukuzava, Japon devletinin ve toplumunun modernleşmesinin çeşitli yönlerini ele alan çok sayıda çeviri, makale ve kitap yazarı olarak bilinmektedir. Onun en ünlü eseri «Bilgiye Çağrı»dır. (<https://dcollections.lib.keio.ac.jp/ja/fukuzawa/a15/42>).

Bu eserinde Japon toplumunu feodalizmin mirasından kurtulmaya teşvik etmiş, tüm insanların eşit doğduğu düşüncesini savunmuştur. Bilgi edinmenin

önemini vurgulayan yazar, özgürlük, bağımsızlık ve eşitlik gibi değerleri benimsemeye çağırıştır. (Ren, s. 14). Et-Tahtâvî gibi, ülkesinin hızlı bir şekilde Batı Avrupa modeline göre modernleşmesini, bağımsızlık ve öz yeterlilik elde etmesini savunmuştur. Batı bilimlerini ve eğitimini örnek alarak kadınların toplumdaki statüsünün yükseltilmesi çağrısında bulunan Fukuzawa aynı zamanda Japon toplumunun, kültürünün geleneksel temellerinin korunması gerektiğini de eserlerinde vurgulamıştır. (Tomida, Gordon 2005, s. 147-148) O, Batı değerlerini sorgusuz sualsiz benimsemeyip Doğu kültürünü göz ardı edenleri de eleştirmekten kaçınmamıştır. Çeşitli faaliyetleriyle Japonya'daki kamu yaşamının her alanında etkili olmuş ve bir nesil Japon insanının düşünce yapısını, zihniyetini şekillendirmiştir. (Sovasteyev, 2004, s. 33-36). Bu bağlamda, Fukuzawa ve et-Tahtâvî birbiriyle karşılaştırılabilecek aydınlardır. Şöyle ki, her iki münevver de çevrelerindeki aydınlara zihinleri üzerinde büyük etki bırakmışlardır. (Abbas, 2001, s. 22).

Siyasi alanda hükümet ile halk arasındaki uyum teorisini destekleyen Yukichi Fukuzawa bunun, eyaletlerde toplantılar düzenlenerek ve ardından bu toplantıların kararlarına dayanan bir parlamento kurulmasıyla gerçekleştirilebileceğine inanıyordu. O, aristokratların ve aydınlara parlamentoda büyük çoğunluğu oluşturması gerektiğini düşünüyordu. Ayrıca, yaşamının sonlarına doğru Japon münevver, dinin toplumdaki rolüne büyük önem vermeye başladı ve dini, ahlakı yozlaşmadan koruyan bir unsur olarak gördü. İmparatora tapınma ve saygı gösterme ritüellerini savunmasına rağmen Fukuzawa herhangi bir dine bağlı değildi. O, Batı değerlerini övmekle birlikte, açıkça Doğu dinlerini Hristiyanlığa tercih ediyordu. Genel olarak, et-Tahtâvî ile karşılaştırıldığında, Fukuzawa, ulusal geleneklere biraz daha az önem vermekteydi. Bu bağlamda, eski kitapları okumanın mantıklı olmadığını düşünüyor ve geleneksel secde ritüellerini eleştirerek, bu tür uygulamaların çok fazla zaman kaybına yol açtığını belirtiyordu. Modern Japonya'nın, mevcut geri kalmışlık durumu nedeniyle Batı karşısında gurur duymaması gerektiğini de belirtiyordu. Özetle, Yukichi Fukuzawa'nın yeni

Japonya'nın şekillenmesindeki katkıları büyük olmuştur. Mezar taşındaki yazılmış ağıttaki ifadeler de dikkat çekicidir: «*Burada kendine değer veren ve tüm dünyanın onun için ulaşılabilir olmasını sağlayan görüş ve yaklaşıma sahip bağımsız bir adam yatıyor*».

Sonuç

Yukarıda kaydedilenlerle ilgili olarak esasında söyleyebiliriz ki et-Tahtâvî ve Fukuzava'nın çabaları ve fikirleri arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır; her ikisi de kendi ülkelerinde aydınlanma, kültür meşalesi olmuş ve her ikisi de eğitim sisteminin hedefli bir şekilde geliştirilmesi, kadının özgürleşmesi, tıbbın ilerlemesi ve ekonomik büyüme çağrısında bulunmuş, toplumlarının yaşam standartlarını iyileştirmeyi amaç edinmişlerdir. Eserleri, Batı'daki durumu analiz etmeye ve kendi ülkeleri için Batı'nın başarılarından faydalanma fırsatlarının aranmasına adanmıştır. Mısır ve Japonya onların yaşadığı sıralarda üst yönetimin etkin bir şekilde modernleşme yolunu takip ettiği bir dönemden geçiyordu: Mısır'da bu süreç Mehmet Ali tarafından gerçekleştirilirken, Japonya'da İmparator Meiji ve İmparatoriçe Shoken tarafından yürütülmekteydi. İmparatoriçe kadınlar için modern eğitimin organize edilmesinde, Kazuko Kız Okulu'nun (şu anda Gakushuin Kız Ortaokulu ve Lisesi) ve Tokyo Kadın Okulu'nun (şu anda Ochanomizu Üniversitesi) kurulmasında büyük katkıda bulunmuştur. (Meşeryakov, 2021).

Her ne kadar her iki aydının yaklaşımında bazı farklılıklar bulunsa da (et-Tahtâvî ulusal geleneklere Fukuzava'dan daha fazla saygı gösteriyor ve dinin kamusal hayattaki rolüne daha çok önem veriyordu) genel olarak, faaliyetlerinin yönü son derece benzemektedir. Et-Tahtâvî ve Fukuzava'nın geniş ve çeşitli aydınlatma girişimleri kendi ülkelerinde bilimsel fikirlerin gelişimine büyük etki yapmış, toplumlarının önemli ölçüde ilerlemesine neden olmuş ve onların modernleşme süreçlerine katkıda bulunmuştur.

Кайнакча

- At-Tahtavi, R.R. (1992). Paris gözlemleri (Tahlisü'l-İbriz fi Telhisi Paris ev el-Divanü'n-Nefis bi Eyvanı Paris), (çev: Cemil Çiftçi). İstanbul: Ses Yayınları.
- At-Tahtavi, R.R. (2009). "İzvlçeniye çistoqo zolota iz kratkoqo opisaniya Parija ili Draqotsenniy divan svedeniy o Parije". Per. V.N. Kirpiçenko. Moskva: «Nauka». 2009. At-Tahtavi, P. P. «Извлечение чистого золота из краткого описания Парижа или Драгоценный диван сведений о Париже». - Пер. В.Н. Кирпиченко. Москва: «Наука». 2009.
- Kirillina, S. (2005). Arab Scholars from the Ottoman Empire in Russian Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries / *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West. Volume II.* Ed. by Colin Imber, Keiko Kiyotaki and Rhoads Murphey. London and New York: I.B. Tauris.
- Kirpiçenko, V.N. (2003). Novaya i sovremennaya literatura Eqipta (XIX-XX vv.). M.: Institut Vostokovedeniya RAN. 2003 Кирпиченко В. Н. Новая и современная литература Египта (XIX – XX вв.). М.: Институт Востоковедения РАН.
- Kudelin, A.B. (2003). Arabskaya literatura: poetika, stilistika, tipoloqiya, vzaimosvyazi. M.: Yaziki Slavyanskooy Kulturi. Куделин А.Б. Арабская литература: поэтика, стилистика, типология, взаимосвязи. М.: Языки славянской культуры.
- Levin, Z.İ. (1966). K voprosu o razvitii obşestvennoqo soznaniya v Eqipte v pervoy polovine XIX v. (period pravleniya Muhammeda Ali) / Arabskiye strani. İstoriya. Ekonomika. Pod red. Y.A. Belyayeva. M.: Nauka, 1966. Левин З.И. К вопросу о развитии общественного сознания в Египте в первой половине XIX в. (период правления Мухаммеда Али) / Арабские страны. История. Экономика. Под ред. Е.А. Беляева. М.: Наука, 1966.
- Livingston, J.W. (1996). Western Science and Educational Reform in the Thought of Shaykh Rifaa al-Tahtawi // *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 28, №4.
- Makeyev, D.A. (2019). İntelliqentsiya v obşestvenno-politiçeskom razvitii Eqipta (XIX – naçalo XX vika), Vladimir: İzd-vo VIQU. Makeev Д.А. Интеллигенция в общественно-политическом развитии Египта (XIX – начало XX века), Владимир: Изд-во ВлГУ.
- Russell, M.L. (2004). *Creating the New Egyptian Woman. Consumerism, Education, and National Identity, 1863-1922.* New York: Palgrave Macmillan.
- Shunsaku, N. (1993). Fukuzawa Yukichi / *Prospects: The Quarterly Review. Of Comparative Education, UNESCO: International Bureau of Education*, Vol. 23, №3/4.
- Sovasteyev, V.V. (2004). Liberalizm v Yaponii / Rossiya I ATR, №1. Совастеев В.В. Либерализм в Японии / Россия и АТР, №1.
- Tomida, Hiroko (2005). en Daniels, Gordon. *Japanese Women: Emerging from Subservience, 1868-1945.* Folkestone, Kent: Global Oriental.
- Yakovlev, A.İ. (2010). Oçerki modernizatsii stran Vostoka i Zapada v XIX-XX vekah. M.: LENAND, 2010. Яковлев А. И. Очерки модернизации стран Востока и Запада в XIX-XX веках. М.: ЛЕНАНД.
- Kuteila, M. (2011). Egyptian Enlightener Rifa'a at-Tahtavi // *IBSU Scientific Journal*, Vol. 5, № 1.
- Efendi, P. A. (2022). Rol eqipetskoqo prosvetitelya Rafi Rifaa at-Tahtavi v borbe za ravnopraviye eqipetskih jenşin // *Tarix və onun problemləri, Bakı Avrasiya Universiteti "Sivilizasiya" Elmi-nəzəri Jurnal.* № 1. (Эфенди П. А. Роль

- египетского просветителя Рафи Рифаа ат-Тахтави в борьбе за равноправие египетских женщин).
- Efendi, P.A. (2024). "Emansipatsiya jenshin v tvorçestve eqipetskoqo prosvetitelya XIX veka Rafi Rifaa at-Tahtavi"/International Scientific Symposium "A flag once raised will never fall again" dedicated to the 140th anniversary of the founder of the Azerbaijan Democratic Republic Mammad Amin Rasulzadeh. The 27th of January 2024. – Kars. (Эфенди П. А. «Эмансипация женщин в творчестве египетского просветителя XIX века Рафи Рифаа ат-Тахтави»).
- Meşeryakov, A. (2014). Avtobiografiya Yukiti Fukudzavı kak reputatsionnyı resurs / İntelros [Elektronnyı resurs]. 20.02.2014. Rejim dostupa: <https://www.intelros.ru/readroom/otechestvennye-zapiski/o1-2014/23219-avtobiografiya-yukiti-fukudzavy-kak-reputacionnyu-resurs.html> (data obraşeniya: 23r.at07.2021) Мещеряков А. Автобиография Юкити Фукудзавы как репутационный ресурс / Интелрос [Электронный ресурс]. 20.02.2014. Режим доступа: <https://www.intelros.ru/readroom/otechestvennye-zapiski/o1-2014/23219-avtobiografiya-yukiti-fukudzavy-kak-reputacionnyu-resurs.html> (дата обращения: 23r.at07.2021).
- Neflyaşeva, N.A. (2020). "Adıqskiy yazık oçen boqat, virazitelen i zameçatelen..." Ko Dnyü çerkesskoqo yazıka [Elektronnyı resurs] // Kavkazskiy uzel. 16.03.2017 q. Rejim dostupa: <https://www.kavkaz-uzel.eu/blogs/1927/posts/27761> (data obraşeniya – 01.11.2020) Нефляшева Н. А. «Адыгский язык очень богат, выразителен и замечателен...» Ко Дню черкесского языка [Электронный ресурс] // Кавказский узел. 16.03.2017 г. Режим доступа: <https://www.kavkaz-uzel.eu/blogs/1927/posts/27761> (дата обращения – 01.11.2020).
- Ren, Jinjin. Fuzeuyjie Jiaoyusixiang Yanjiusuo. Nanjing Shifandaxue. Bağımsızlık İçin: Yukichi Fukuzawa'nın Eğitim Düşüncesi Üzerine Bir Araştırma: 任金金. 为了独立:福泽谕吉教育思想研究. (Doctoral dissertation, 南京师范大学). Home | Nanjing Normal University (nynu.edu.cn), 一本书的一页
- Saudia News [Elektronik kaynak]. 28.05.2019 Erişim modu: <https://sabq.org/vFGB3p> (erişim tarihi: 20.09.2021).
- Zhang, Chang'e. LUNFUZEYUJIEDEQIMENGSIKSIANG.XIANGTAN DAXUE. ZHIDAQJIAOSHI: (Yüksek lisans öğrencisi). Bilimsel süpervizör: Zhao Likun, Yukichi Fukuzawa'nın eğitim düşüncesi hakkında (2004): 论福泽谕吉的启蒙思. (Doctoral dissertation, 湘潭大学). 指导教师: 赵立坤/张嫦娥. (2004). Xiangtan University (xtu.edu.cn).
- Zhang, Yuanxiao. (2019). FUZEYUJIE JIAOYUSIXIANG YANJIUSUO, XINXIBU(33). (BEIJING WAIGUOYU DAXUE MAKESIZHUYIXUEYUAN) Yukichi Fukuzawa'nın eğitimsel düşüncesinin eğitimi, 张园晓. (2019). 福泽谕吉教育思想研究. 新西部(33). (北京外国语大学马克思主义学院) [北京外国语大学 | Beijing Foreign Studies University \(bfsu.edu.cn\)](http://www.bfsu.edu.cn)
- احمد عبد الله نجم. "الخلافة الاسلامية ومناقب الخلافة العثمانية. الشيخ حسن العطار، شيخ الجامع الازهر السابق". كلية لاداب جامعة عين الشمس القاهرة. ٢٠٠٦.
- اسماعلى مهران. اندیشه سياسى رفاعة طهطاوى در بافت تاريخى مصر
- [رفاعة بدوى رافع الطهطاوى. كتاب. 2014, C. 7, № 65, علوم سياسى در سده نوزدهم؛ نقدى بر قرائت رايج،](#)
- [تخليص الابريز الى تخليص باريز أو الديوان النفيس بايوان باريس. مصر. 1904.](#)

رؤوف عباس " التتوير بين مصر واليابان". صدرت هذه الطبعة ول مرة بالقاهرة عام 2001 عن ميريت للنشر والمعلومات.

محمد سالم طيفة. المرأة والتغير اجتماعى فى مصر. القاهرة: طبعة مكتبة الأسرة - سلسلة العلوم الاجتماعية. ١٩٨٦

محمد عمارة. "الأعمال الكاملة لرفاعة رافع الطهطاوي", الطبعة الأولى - دار الشروق - القاهرة. الجزء الأول. ٢٠١٠

محمد عمارة. "الأعمال الكاملة لرفاعة رافع الطهطاوي", الطبعة الأولى - دار الشروق - القاهرة. الجزء الثاني. ٢٠١٠

أول مرة فى مصر. 8 وزيرات بحكومة واحدة // العربية. ٢٠١٨. ٠٨.٠٦.٢٠١٨

نعرض وثيقة زواج رفاعة الطهطاوي التي رفض فيها التعدد / مصراوي. ٢٠١٤. ٠٤.٠١.٢٠١٤

https://www.masrawy.com/news/news_various/details/2014/1/4/154749/

(01.08.2021). نعروض وثيقة زواج رفاعة الطهطاوي التي رفض فيها التعدد

https://drevlit.ru/docs/kavkaz/XIX/1840-1860/Stahl_K_F/text2.php

<https://dcollections.lib.keio.ac.jp/ja/fukuzawa/a02/3>

Extended Abstract

The problem of modernization of Muslim society, especially the education system, began to concern the cultural elite of Muslim countries since the 18th-19th centuries. It was then that the backlog of the largest state of the Islamic world, the Ottoman Empire, from Western Europe was most clearly manifested, in the economy, military sphere, healthcare, education and other areas, which threatened its existence and further development. The problem was particularly acute in Egypt, the country with the largest population in the Arab world, which had always played an enormous role in the cultural life of the Islamic world, but by the early 19th century had fallen to the margins of its development.

The modernization process and adoption of European knowledge in Islamic societies remain incomplete. The gap in scientific, educational, and socio-economic development between the West and the Islamic world continues to be significant. In this regard, it seems relevant to consider the conditions under which modernization started and how it took place in Muslim society and, above all, in the field of education, using the example of the implementation of reforms in Egypt in the 19th century. At that time, the country was one of the first in the Muslim world to begin its socio-economic modernization under the leadership of the viceroy of the Turkish Sultan Muhammad Ali. Modernization processes covered numerous spheres of life: military-technical sphere, industry, medicine, education.

In history and, especially, during critical historical processes, such as modernization, the role of an individual as an ideological inspirer and leader of transformations is substantial, therefore, special attention is paid to the Egyptian thinker and educator Rifa'a Rafi at-Tahtawi, who played an important role in the modernization of Egyptian education. Of great importance for understanding the role of at-Tahtawi in the cultural life and the course of educational reforms in Egypt were the historical conditions and the political situation in which the formation of the personality of the outstanding Egyptian thinker took place, his experience of acquaintance with the Western world, impressions from a trip to France, and his determination to use the achievements and practices of French cultural policy and educational organization to the benefit of Egypt's development.

The topic of educational and socio-economic modernization, the reflection of these processes in the cultural life of the countries of the East interested a wide range of scientists

and educators. Therefore, special attention in the article is given to two thinkers and educators: Rifa'a Rafi at-Tahtawi in Egypt and Fukuzawa Yukichi in Japan, who played an important role in carrying out reforms in the modernization of their countries.

The Egyptian thinker and educator Rifa'a Rafi at-Tahtawi (1801–1873) and the Japanese writer and philosopher Fukuzawa Yukichi (1835–1901) made significant contributions to the development of the social life of their countries and contributed to the development of the achievements of Western civilization by their compatriots. At the same time, Fukuzawa and especially at-Tahtawi advocated the preservation of national traditions and religion, not accepting blind imitation of the West. Although there were some differences in the approach of both enlighteners, for example, at-Tahtawi honored national traditions more than Fukuzawa and attached much more importance to the role of religion in public life, the general direction of their activities was extremely similar. Both advocated the priority development of the education system, the emancipation of women, the development of medicine and the growth of the economy to improve the living standards of people. Their main literary works are devoted to the analysis of the state of affairs in the West and the search for opportunities for their countries to borrow Western achievements. The extensive and versatile educational activities of at-Tahtawi and Fukuzawa in their countries contributed to significant progress and modernization of society based on an active incentive to develop intellectual thought.

There is a rather interesting comparison of the experience of Egyptian modernization under Muhammad Ali and Japanese modernization under Emperor Mutsuhito during the Meiji era, which began in the 1860s. Both processes were aimed at strengthening the socio-economic position of countries and countering Western expansion, as well as adopting the best development achievements from the West. However, the Japanese modernization was markedly more successful. The main difference between the modernization processes in Egypt and Japan was that in Egypt human rights remained at a much lower level than in Japan, where at that time civil society was rapidly developing, many independent journalists and writers had appeared, and a fairly independent parliament had emerged. It was also objectively easier to modernize in Japan than in Egypt because of the much higher population density. Large Japanese cities were located close to each other, and the densely populated areas of the country were connected by transport routes, which made it easier to spread new modernization ideas and to reach people with education. In Egypt, because the population was much more dispersed over a vast territory, it was difficult to spread the reforms throughout the country, so the effects of modernization were felt mainly in large cities, while the rural population was almost unaffected. A very important factor in the success of modernization was the fact that by the time it began, more than 50% of the Japanese were literate, making it easier for them to assimilate the basic principles of Western civilization.

To understand the reasons for the half-heartedness of reforms in Muslim society, it is useful to compare the paths of modernization in Egypt and Japan, which took place under similar conditions of struggle against attempts at Western colonization, but which had different results and successes. For all the outward similarities between the ideas and educational activities of the main figures of Japanese and Egyptian modernization, Rifa'a at-Tahtawi and Fukuzawa Yukichi, they were distinguished by two fundamental differences in their priorities and reform programs. These are attitudes towards religion and traditional religious institutions and attitudes towards power and issues of political reform. The Japanese

reformer was more consistent in developing ideas and implementing reforms, advocating changes in the country's political system and liberalizing social relations.

The activities and reforms of at-Tahtawi in the field of culture and education in Egypt can be seen as the first stage of an-Nahda, the general process of cultural awakening in the Arab provinces of the Ottoman Empire, whose specific features in Egypt consisted of its accompaniment to Muhammad Ali's military and administrative reforms aimed at strengthening Egypt's independence from the Ottoman Empire. This characteristic of the initial stage of Egyptian modernization and the acceptance of Islam as the ideological foundation of reform led, after Muhammad Ali was forced to reassert Ottoman sovereignty over Egypt, to the development of the ideological content of al-Nahda in Egypt towards the ideas of Islamic modernism and pan-Islamism in the views of the followers of at-Tahtawi, Jamal al-Din al-Afghani and Muhammad Abdo.

In conclusion, the study found that the 19th century was a time of deep, intensive, although not sufficiently consistent modernization for Egypt, which began under the external colonial rule of France and continued with the reforms of Muhammad Ali. The French conquest, on the one hand, caused the Egyptians to reject it because of the alien customs of the French and the repressions they used. On the other hand, educated Egyptians noticed that Egypt was seriously lagging Europe and realized the need to adopt its scientific and technical achievements.

Muhammad Ali's reforms were very diverse, multifaceted, embraced all the main spheres of Egyptian life and contributed to a serious socio-economic modernization of the country. However, there were shortcomings in his reign, first of all, very little attention to medicine and health care, as well as to improving the living conditions of the Egyptians. The reforms were carried out hastily, copying only the form, but not always the essence of the European scientific tradition (which often led to a low educational level of graduates), their main purpose being to strengthen Egypt's military capacity. Hence huge expenditures were spent on wars of conquest and the modernization of the army, although this money could have been spent on developing the social capital of the Egyptians. Since 1840, when the Pasha drastically reduced the number of the army because of pressure from the Western powers, spending on education also fell by as much as 50%, many of its areas gradually fell into disrepair. Moreover, the influence of a small percentage of educated people on the rest of Egypt's population was extremely small: most Egyptians were not ready to absorb modern knowledge, nor did they aspire to do so.

As for Muhammad Ali's position on al-Azhar University during the modernization of Egypt, he sought to turn it into an instrument with which to gain the legitimacy of reforms already in the first phase and to justify the socio-economic transformations he carried out in the second phase. But at-Tahtawi saw al-Azhar as much more than just a scientific and educational institution, albeit the most important one: for him al-Azhar was a symbol of Arab-Islamic identity as well as a bearer of national historical memory. Conservative theological scholars rejected at-Tahtawi's call to update al-Azhar's curriculum and open it to modern sciences, which, in his view, had helped Western European countries reach a very high level of development. This can be explained by the fact that the Egyptian modernization project was carried out through reforms from above, rather than being driven by the desire of Egyptian society itself for new ideas and values, and therefore did not gain enough supporters among the traditional educational elite.

It is also interesting to consider on what principles At-Tahtawi himself combined Western ideas with Islamic values. As a devout Muslim, he adhered to Arab-Islamic culture throughout his life, so he always wondered what to take from the West and how to reconcile

the borrowings with the principles of Islamic religion so as not to lose his identity. Ultimately, at-Tahtawi decided to borrow knowledge and science from the West to promote Egypt's progress, but he also believed that the knowledge he gained should not conflict with the country's religious and cultural heritage.

Still, one cannot deny the considerable merits of Muhammad Ali in that he began a very broad process of social, political, military, and especially educational modernization in Egypt, which contributed, albeit slowly, to the awakening of socially active forces in the country.